

О. Б. Залюбівська

РИТОРИЧНА КУЛЬТУРА У КОЛІ СУМІЖНИХ ПОНЯТЬ (ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ РИТОРИЧНОЇ КУЛЬТУРИ)

Досліджено поняття риторичної культури особистості через порівняльний аналіз з найближчими суміжними поняттями: мовленнєва культура, комунікативна культура, комунікативна компетентність. Автор доводить, що риторична культура не тотожна жодному з них і не вичерпується їх сукупністю.

Постановка проблеми

Про значущість процесу формування риторичної культури (далі – РК) як особистісної, так і професійної наразі сказано багато. Автор погоджується з думкою польського дослідника М. Бугайські, що формування навичок РК є важливою частиною мовної політики, у якій розвиваються соціальні та культурні процеси [1].

Сучасні ритори активно послуговуються такими поняттями, як риторична майстерність, риторична грамотність, риторична особистість, культура мовленнєвої діяльності, культура продукування, професійно-виконавська майстерність, комунікативно-риторична культура, комунікативна культура оратора, комунікативна мовленнєва культура тощо. Далеко не всі ці поняття досліджені в українській риторичній літературі (та чи варто це робити, але це вже тема іншого дослідження). Спостерігається певна хаотичність у використанні цих понять, РК в їх числі. Це визначило актуальність дослідження.

Метою статті є визначення сутності і змісту РК у світлі порівняльного аналізу досліджуваного поняття з найближчими суміжними поняттями: «культура», «мовленнєва культура», «комунікативна культура», «комунікативна компетентність»; доведення, що риторична культура не тотожна жодному з них і не вичерпується їх сукупністю.

Аналіз досліджень і публікацій

У визначенні поняття «культура» виділяють кілька підходів: соціологічний, антропоцентричний, філософський, діяльнісний. Останній є важливим для розуміння РК (Л. Коган, Ю. Вишневський, В. Межуєв, Є. Маркорян та ін.). У вітчизняній лінгвістиці ґрунтовно здійснено теоретичну розробку питання культури мовлення (Г. Винокур, В. Виноградов, Б. Головін, М. Ілляш, І. Білодід, М. Жовтобрюх, В. Русанівський, М. Пилинський, Н. Бабич, М. Пентилюк та ін.). Комунікативну культуру досліджували: Н. Бабич, С. Богдан, Л. Мацько, М. Пентилюк, М. Бітянова, Н. Волкова, С. Дорошенко, Л. Полюга та ін. (лінгвістичний аспект); Т. Дрідзе, С. Самигіна, Є. Руденського (соціологічний аспект); ґрунтовний аналіз комунікативної компетентності здійснено американськими лінгвістами Н. Хомським та Д. Гаймсом.

Аналіз праць з риторики російських та українських дослідників (Н. Безменової, О. Зарецької, А. Михальської, Ю. Рождественського, Н. Іпполітової, С. Минєєвої, А. Мурашова, І. Тимоїної, Г. Хазагерова, Ю. Лотмана, Г. Сагач, А. Капської, Н. Тарасевич, Л. Мацько, О. Мацько та ін.) дає підстави твердити, що не існує єдиного підходу до визначення РК, а також і тих суміжних понять, що знаходяться у семантичному полі поняття РК. Для розуміння сутності РК особистості важливими є дослідження у сучасній риторичній антропології (І. Штрекер, С. Тайлер, К. Берк та ін.).

Виклад основного матеріалу

За згаданою діяльнісною концепцією культура визначається як якісна характеристика людської діяльності, спосіб реалізації творчих можливостей людини. «Культура – це історично конкретна сукупність тих засобів, процедур, норм, які характеризують рівень і напрямки людської діяльності, передусім, діяльності творчої» [2]. У понятті «культура» роз-

кривається сутність людського буття як реалізація творчості та свободи [3]. У цьому контексті РК виступає як система норм риторичної діяльності, що їх має знати й дотримуватись мовець (промовець), при цьому такі норми не повинні обмежувати свободу й творчість у риторичній діяльності. Саме за рівнем свободи й творчості, на думку автора, слід визначати рівень РК особистості.

Якою постає наука про культуру мовлення у світлі риторики? Культура мовлення, перш за все, пов'язана з основними розділами лінгвістики, і відповідно, досліджує мовні норми на рівні звуку, слова, словосполучення, речення. Поза увагою дослідників у царині мовлення, як правило, залишаються проблеми текстотворення, комунікативних цілей мовця, аналізу ситуації мовлення, екстралінгвістичних засобів мовлення тощо. Очевидно, що традиційне розуміння мовленнєвої культури як системи комунікативних якостей мовця не охоплює усіх питань, пов'язаних з мовленнєвою діяльністю. Отож, простежується тенденція до розширення цього поняття і розгляду його у риторичному аспекті через поняття-уточнення (наприклад, культура мовленнєвого продукування і виконання у А. Васильєвої). Принагідно варто звернути увагу, що деякі дослідники намагаються модними сьогодні термінами замінити поняття мовленнєвої культури у його традиційному розумінні [4].

Дослідники риторики намагаються встановити співвідношення, співмірність понять мовленнєвої культури та РК. Ототожують поняття культури мовлення і культури мовленнєвої діяльності російські дослідниці педагогічної риторики З. Смелкова, Н. Іпполітова, Т. Ладіженська, розуміючи їх як культуру усвідомленої мовленнєвої діяльності щодо створення цілеспрямованого та доцільного, етично коректного мовлення в заданих чи змодельованих умовах спілкування [5]. Вважаємо, доцільно використовувати в такому розумінні саме поняття РК. У багатьох дослідників простежується ієрархічно-послідовний підхід до розмежування мовленнєвої культури та РК [6–8]. Так, С. Мельнікова, згадуючи, що існує 4 типи мовленнєвої культури носіїв літературної мови, стверджує: «Риторика у своїх ціннісних рекомендаціях завжди орієнтувалася на елітарну культуру, еталонну мовленнєву культуру» [7].

Автор не поділяє думки, що РК — це лише вищий рівень мовленнєвої культури, «елітарне» знання й володіння мовою. У риторики є своя мета, якої, як наполягав Аристотель, немає в жодного іншого мистецтва, — переконання. Тому є просте пояснення, чому не слід ототожнювати поняття мовленнєвої культури й РК. РК пов'язана не просто з умінням говорити (висловлювати думки), а з «триєдиним» умінням впливати на розум, почуття і волю слухача (логос, пафос, етос).

Знання мови і володіння нею далеко не заповнює собою усього поняття РК. Риторична діяльність завжди персональна. Наявність у мовця РК передбачає, що мовцю є що сказати. РК як особистісне надбання передбачає наявність системи цінностей, переконань (релігійних, наукових, суспільно-політичних), розвинену моральну, національну, мовну свідомість, відповідний рівень інтелекту, ерудиції, життєвий досвід. РК передбачає, що мовець усвідомлює свою потребу (бажання чи необхідність) у створенні тексту, має до цього здатність і реалізує її в створенні власних риторичних текстів. А головне, усвідомлює свою відповідальність перед суспільством за власну риторичну діяльність і діє відповідно до цього. Звернімо увагу на цікаве міркування О. Волкова про нетотожність риторичних здібностей мистецтву слова. «Якщо красномовство — уміння захопити аудиторію промовою, сказати чи написати красиво, привабливо, витончено, то риторичні здібності складаються, в основному, з уміння знайти найкраще рішення у даних обставинах, належним чином його обґрунтувати і виразити в слові... Красномовство часто буває властиво людям легковажним, недобрсовісним і нескромним, бо здатність до красномовства спокуслива і породжує в людині зайву самовпевненість. Риторичні здібності виробляються освітою, досвідом, моральною підготовкою, тому риторична освіта дає суспільству єдиний засіб позбутися від некомпетентності і демагогії» [9].

Отож у визначенні РК вважаємо необхідним виділення її духовно-морального аспекту, що пов'язаний з визнанням риторики наукою про переконання за допомогою слова, що ґрунтується на моральних засадах. Через РК виявляється здатність особистості реалізовувати у своїй риторичній діяльності прагнення до більш справедливого світу. Риторика від свого початку мислилась як мистецтво виховання громадянина, «достойного мужа, готового до публічної

промови», що своїм словом буде захищати свій поліс. Сьогодні ця місія риторики формувати активного учасника громадянського суспільства залишається актуальною.

Далі звернемо увагу на те, що у науковій та навчальній літературі також часто вживається як синонім РК поняття комунікативної культури, комунікативної компетентності (Г. Онуфрієнко [10], Н. Ішполітова [11] та ін.).

У деяких класичних визначеннях комунікативна культура (компетенція) близька до мовленнєвої культури (компетенції). Її розглядають як таку, де досягається єдність систем «мова» (засіб) і «мовлення» (спосіб реалізації мови у мовленнєвій діяльності). Так, найцитованіший свого часу у світі вчений Н. Хомський (Avram Noam Chomsky), що розробив поняття про ідеального комуніканта, вважав основною його ознакою бездоганне знання мовцем-слухачем власної мови і її правильне, грамотне, безпомилкове використання [12]. Інший американський лінгвіст Д. Гаймс (Dell Hymes), який ввів у науковий ужиток термін «комунікативна компетентність», наполягає, що комунікант повинен володіти ще й іншими навичками і вміннями, крім лінгвістичної компетентності. Він має враховувати соціокультурний аспект спілкування, гетерогенність мовної спільноти, різноманітності мовної поведінки в різних ситуаціях. Вчений підкреслював, що ставлення, цінності, мотивації та особливості використання мови є невід'ємною складовою комунікативної компетентності. [13]. Таке розуміння «комунікативного» наближає його до «риторичного». Адже для чого мовцю потрібно враховувати соціокультурні особливості ситуації спілкування? Для того, щоб реалізувати позалінгвістичну мету, тобто не просто бути почутим і зрозумілим, а заради чогось бути почутим і зрозумілим — переконати слухача, вплинути на його розум, емоції, волю. Межа між поняттями «риторичний» і «комунікативний» тонка. Тут виникає бажання згадати Лао Цзи, який стверджував, що визначення створюють плутанину, бо вони прагнуть розділення, а життя є єдиним рухом. Але все-таки відмінність між аналізованими поняттями є. У риторичній діяльності класичною є ситуація «промовець—текст—слухач», причому ролі промовця й слухача в аспекті мовленнєвої активності не рівнозначні, не рівновеликі. У комунікативній діяльності головний акцент робиться, як це вбачається, не на дії (aktio), як у риторичній діяльності, а на зворотній дії (реакції): відповіді на запитання, коментування повідомлення, висування контраргументу. Комунікативна діяльність, по суті, і є обміном цими реакціями між співрозмовниками. У риторичній діяльності очевидне «право на слово» є лише в однієї сторони риторичної ситуації.

Термін РК в сучасній педагогічній літературі часто замінюється такими поняттями, як «мовленнєва (професійна) майстерність» (Л. Граудіна, Н. Безменова, Н. Михайличенко), «риторична грамотність» (Д. Александров, Ю. Рождественський), «професійно-виконавська культура» (І. Зязюн, Г. Сагач, Н. Тарасевич) тощо. Тут завважимо, що поняття «риторична грамотність», «риторична майстерність» «риторична компетентність» не тотожні поняттю «риторична культура». Порівняльно-зіставний аналіз низки сучасних наукових досліджень дає нам змогу виділити два підходи до визначення РК: технологічний та культурологічний. В світлі технологічного підходу основним показником наявності РК є знання і використання норм і технологій риторичної діяльності [14, 15]. В такому розумінні РК дійсно має своїми синонімами поняття «компетентність», «грамотність», «майстерність».

Саме культурологічний підхід у визначенні РК висвітлює тісний зв'язок між культурою і риторичною діяльністю. Він виявляється у таких тезах. РК — це гуманістична культура в цілому, переведена у форму мовленнєвої діяльності, спрямованої на пошук істини, удосконалювання й духовного збагачення особистості [16]. Знання з риторики скеровують розвиток пріоритетних духовних цінностей, якими є інтелектуальна самостійність та оперативність мислення, здатність до творчого пошуку [10]. РК — цілісна система актуальних ціннісно орієнтованих норм мовленнєвої взаємодії між людьми, оволодіння якою сприяє «окультуриванню» людини (його створення, відтворення, перетворення), тобто формуванню культури людини. [17]. РК — це культура думки, слова, вчинку [18]. Людина риторичної культури протистоїть риторичному «варвару» [19].

Автор цілком погоджується з наведеними поглядами на РК. До цього додамо міркування про те, що саме вирізняє особистість зі сформованою РК. Важливо відзначити, що «входженню» людини (у західній риторичній антропології використовується поняття *homo rhetoricus* —

наділений універсальною інтуїтивною здатністю робити своє висловлювання переконливим [20]) в культуру сприяє включення її у процес творчості, що з необхідністю виявляється у риторичній діяльності. Як зазначав О. Потебня, ми не відтворюємо мовлення, а творимо його. Тому риторичне мистецтво є особистісним, має індивідуально-творчий характер, відтворює стиль мислення мовця. Отож, сформована РК особистості визначає рівень творчого синтезу у володінні рідною мовою, провокує, стимулює і супроводжує створення риторичних текстів, що є проявом буття й спілкування людини у культурі. РК передбачає мовця-автора, творця риторичного тексту – тексту, що має значення у світлі культури, тексту культури.

У сучасній західній антропології активно використовуються поняття «риторика в культурі», «риторика культури». І. Штрекер та С. Тайлер свого часу ініціювали проект, що мав назву «Rhetoricculture» (International Rhetoric Culture Project) [21, 22]. Таке дивне, на перший погляд, слововживання відносить нас до давньогрецьких понять, на зразок калокагатії (краса-добро), яке, мабуть, на жодну сучасну мову не перекладається одним словом. «Rhetoricculture» підкреслює не просто взаємозв'язок, взаємозалежність, а й «взаємоедність» риторики й культури. І. Штрекер та С. Тайлер підкреслюють, що риторика не лише інструмент, за допомогою якого ми описуємо культуру, а також і такий, за допомогою якого ми створюємо її, так само, як риторика заснована в культурі, культура заснована в риториці, риторика є гравітаційною силою культури. «Rhetoricculture» в найширшому сенсі є еманцією розумової та емоційної енергії [21].

Посилаючись на ці міркування, автор гадає, можна висловити ідею, що ритор (мовець, що володіє риторичною культурою) не лише є продуктом культури, а й через свою риторичну діяльність долучається до творення культури. Риторичні висловлювання (власне бачення, критика з метою впливу) про об'єкти, події, тенденції в соціокультурній, суспільно-політичній, будь-якій професійній сфері є не менш цінними, ніж самі об'єкти, події, тенденції. Такі висловлювання завжди позиційні, тобто унікальні, такі, що їх не може відтворити інший мовець, оскільки в них предмет мовлення «подвоюється» унікальним контекстом – досвідом, а відтак баченням мовця, що проявляється, як правило, через риторичні засоби (метафору, алегорію, аналогію). Риторичний текст, таким чином, здійснює вплив як на слухачів (читачів), так і на сам предмет мовлення, вплив на культуру (звідси етична відповідальність ритора за власну діяльність).

Отож можна зазначити, що не лише за вітчизняною традицією використання терміну «культура» (фізична культура, педагогічна культура, екологічна культура тощо) ми пропагуємо термін «риторична культура», а не «компетентність». Риторична компетентність є обов'язковою складовою РК. В «компетентності» ще немає місця духу людини, який *вже* повинен проявлятися в її РК. Слово «культура» у понятті РК має свій смисл, можливо, значно глибший, ніж він має в інших, згаданих вище «культурних» надбаннях особистості.

Завершуючи цю розвідку, потрібно зазначити, що виділені два підходи у визначення РК варто органічно поєднати в педагогічному процесі її формування. Більше того, у визначенні РК потрібно об'єднати світоглядний, ціннісний, знаннєвий, імперативний, технологічний і творчий підходи. Виходячи з цього, пропонується таке визначення цього поняття. *РК є складним, багатовимірним утворенням, інтегративною характеристикою особистості, що включає сукупність засвоєних нею риторичних компетенцій, ціннісно-орієнтованих норм риторичної діяльності та індивідуально-творчого стилю її реалізації.* У структурі РК особистості виділяємо 5 основних компонентів: 1) *мотиваційно-ціннісний*: ставлення до риторичної діяльності, сформованість риторичних цінностей, переконань (про суспільну необхідність й особистісну значимість риторичних компетенцій, повагу до слухача, правдивість мовлення, спрямованість мовлення на добро, толерантність тощо), усвідомлення необхідності риторичної самоосвіти, самовдосконалення; 2) *інтелектуально-творчий*: рівень риторичних знань, наявність необхідних якостей мислення (критичності, креативності, швидкості, логічності, асоціативності мислення, практики рефлексії мовця-ритора тощо), авторська самостійність у створенні текстів, глибина змісту; 3) *мовностилістичний*: знання й дотримання норм літературної мови, обсяг активного словника, використання риторичних засобів виразності; 4) *психолого-педагогічний* (впевненість в собі, почуття задоволення від риторичної творчості, відкритість, адекватна самооцінка; усвідомлення мовлення як вчинку, як місії; активне самовиховання

через усвідомлення «права на слово»; наявність авторитету мовця, діалогічність (суб'єкт-суб'єктність) мовлення; 5) *виконавсько-артистичний*: наявність невербальних проявів мовця, виразність інтонації, гармонізуюча взаємодія з аудиторією, артистизм, органічність.

Отож, РК передбачає, що мовцю є що сказати і він готовий це робити, тому що він є особистістю зі сформованим світоглядом, розвинутою моральною, національною, мовною свідомістю, відповідним рівнем інтелекту, ерудиції, життєвим досвідом. РК передбачає, що мовець усвідомлює свою потребу (бажання чи необхідність) у здійсненні риторичної діяльності (створенні текстів), має до цього здатність і реалізує її.

Висновки

1. РК — складне, багатоаспектне поняття, що корелюється з поняттями мовленнєвої, комунікативної культури, комунікативної компетентності, але не вичерпується ними.

2. РК не можна визначати лише як «елітарний» рівень мовленнєвої культури, оскільки РК пов'язана не просто з умінням говорити, а з «триєдиним» умінням впливати на розум, почуття і волю слухача.

3. У визначенні РК необхідним є виділення духовно-морального аспекту. Через РК виявляється здатність особистості реалізовувати у своїй риторичній діяльності прагнення до більш справедливого світу, до удосконалення таким чином себе й суспільства. Тому РК не може визначатись лише як майстерність, грамотність чи компетентність.

4. Рівень РК особистості слід визначати не лише за дотриманням мовцем законів риторичної діяльності, а й за рівнем свободи й творчості у ній.

5. Мовець, що володіє риторичною культурою, є продуктом культури, й через свою риторичну діяльність долучається до творення культури. Оскільки РК передбачає мовця-автора, творця риторичного тексту, предмет мовлення в якому завжди «подвоюється» унікальним контекстом — досвідом мовця.

6. РК є складним, багатовимірним утворенням, інтегративною характеристикою особистості, що включає сукупність засвоєних нею риторичних компетенцій, ціннісно-орієнтованих норм риторичної діяльності та індивідуально-творчого стилю її реалізації.

7. Дослідження змісту і структури РК є необхідним етапом у розробці педагогічної технології її формування. Ця наукова проблема вимагає подальших досліджень, зокрема структури та змістового наповнення структурних компонентів РК, в нашому випадку, майбутніх викладачів технічного університету.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бугайски М. Язык коммуникации : пер. с польск. / М. Бугайски. — Х. : изд-во «Гуманитарный центр», Э. Г. Артеменко, 2010. — 544 с. — 17 с.
2. Микитюк І. Педагогічна культура вчителя в контексті сучасної культурно-освітньої ситуації / І. Микитюк // Вища школа. — 2009. — № 4. — С. 93—101.
3. Балагура О. Культурний рівень педагога в умовах інформатизації суспільства / Олена Балагура // Освіта і управління. — Т. 13, № 2—3. — С. 153—156.
4. Камышева С. Ю. Коммуникативно-риторическая компетенция специалистов, находящихся в сфере повышенной речевой ответственности / С. Ю. Камышева // Риторика и культура речи в современном обществе и образовании : сб. матер. X Международной конференции по риторике. Выпуск 2. ; науч. ред.-сост. В. И. Аннушкин. — М. : Гос. ИРЯ им. А. С. Пушкина, 2006. — 164 с. — 74 с.
5. Риторика : учеб. / [З С. Смелкова, Н. А. Ипполитова, Т. А. Ладьженская и др.] ; под ред. Н. А. Ипполитовой. — М. : Проспект, 2010. — 448 с. — ISBN 978-5-392-01055-4.
6. Мацько Л. І. Риторика : навч. посіб. / Л. І. Мацько, О. М. Мацько. — К. : Вища шк., 2003. — 301 с.
7. Мельникова С. В. Деловая риторика (речевая культура делового общения) : учеб. пос. — Ульяновск : УлГТУ, 1999. — 106 с.
8. Донская Т. К. Риторическая культура современного учителя / Т. К. Донская // Риторика и культура речи в современном обществе и образовании / X Международная конференция по риторике : сб. матер. Вып. 2 ; науч. ред.-сост. В. И. Аннушкин. — М. : Гос.ИРЯ им. А. С. Пушкина, 2006. — 164 с..
9. Волков А. А. Мы по-интеллигентски дики и бескультурны [Электронный ресурс] / А. А. Волков // Судьба и Вера. Беседы с учеными, священниками, творческой интеллигенцией. — Режим доступа : http://azbyka.ru/moi_put_k_vere/sudba_i_vera_20-all.shtml.
10. Онуфрієнко Г. С. Риторика : навч. пос. / Г. С. Онуфрієнко. — К. : Центр учбової літератури, 2008. — С. 7.
11. Педагогическая риторика : учеб. пос. / под ред. Н. А. Ипполитовой. — М., 2001. — С. 86.

12. Хомський Н. Язык и мышление / Н. Хомський. — М., 1972. — 164 с.
13. Hymes D. H. On communicative competence / D. H. Hymes. — Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 1971. — 213 p.
14. Білоусова Я. В. Формування риторичної культури студентів гуманітарних факультетів у навчально-виховному процесі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Білоусова Я. В. — К., 2004.
15. Уварова А. М. Формування риторичної культури майбутнього вчителя [Електронний ресурс] / А. М. Уварова. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pednauk/2009_1n/259.pdf.
16. Колесникова Л. Н. Риторическая культура современного педагога / Л. Н. Колесникова // Риторика и культура речи в современном обществе и образовании / X Международная конференция по риторике : сб. матер. ; науч. ред.-сост. В. И. Аннушкин, В. Э. Морозов. — М. : Флинта : Наука, 2006. — 496 с. — ISBN 5-89349-935-2 (Флинта). — ISBN 5-02-034618-7 (Наука).
17. Аксенова Л. П. Формирование риторической культуры преподавателя высшей школы : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Аксенова Л. П. — Екатеринбург, 2002. — 195 с. — РГБ ОД, 61:03-13/1601-3.
18. Юніна Е. А. Риторическая культура современного педагога / Е. А. Юніна, Л. Н. Колесникова // Риторика и культура речи в современном обществе и образовании : сб. матер. X Международной конференции по риторике / науч. ред.-сост. В. И. Аннушкин, В. Э. Морозов. — М. : Флинта : Наука, 2006. — 496 с. — ISBN 5-89349-935-2 (Флинта). — ISBN 5-02-034618-7 (Наука).
19. Аннушкин В. И. Риторика и риторическая культура в России [Электронный ресурс] / В. И. Аннушкин. — Режим доступа : http://www.gramota.ru/lenta/news/8_1628.
20. Иштван И. А. Артикуляция как позиционное высказывание в дискурсивном пространстве риторики культуры: дис... канд. филос. наук : 09.00.04 / Иштван И. А. — Харьков, 2012. — 203 с.
21. International Rhetoric Culture Project [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.rhetoricculture.org/outline.htm>. — Назва з екрану.
22. Strecker I. Introduction / Ivo Strecker, Stephen Tyler // Culture & rhetoric ; ed. by Ivo Strecker and Stephen Tyler. — NY. : BerghahnBooks, 2009. — P. 1—18.

Рекомендована кафедрою філософії та гуманітарних наук

Стаття надійшла до редакції 10.10.12
Рекомендована до друку 24.10.12

Залобівська Оксана Броніславівна — викладач кафедри філософії та гуманітарних наук.
Вінницький національний технічний університет, Вінниця